

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

AFRIKANISZTIKAI HÍREK, II. évfolyam, 4. szám, 1983. március 2.,
(periodika)

Eredeti közlés/Original publication:

Afrikai Kutatási Program, ELTE TTK Földrajzi Tanszékcsoport,
23 stencilezett old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.233

Dátum/Date: 2013. július 4 / July 4.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

(a szerzők) Afrikanisztikai Hírek, II. évfolyam, 4. szám, 1983. március 11.,

AHU MATT, 2013, **pp. 1–17. old.**, No. 000.000.233, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Az Afrikai Kutatási és Kiadási Program Archívumában

Kulcsszavak/Key words

Magyar afrikanisztikai kutatások, hagyományos dicsérő költészet Afrikában,
sona dicsérő ének Zimbabweben,

Hungarian African investigations, traditional praise poetry in Africa, Shona
praise poems in Zimbabwe

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC

SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adatbázisban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

Research Project 'Folklore Today' – Africa
(Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – Folklore Tanszék)

II. évfolyam, 4. szám: 1983. március.

A modern társadalomtudományok történetében ismerünk néhány olyan tudóst, művészt, közéleti személyiséget akik nem nagy összegező műveket, hanem továbbgondolásra ösztönző töredékeket, kísérletek hagyva maguk mögött termékenyítik meg újra és újra a legkülönbözőbb elvi vagy gyakorlati kérdések fölött „töprengőket”. E szemünk előtt álló példák (gondoljunk például Antonio Gramsci sajátos életművére) különösképpen megerősítenek bennünket azon vélekedésünkben: a modern tudományos tevékenység alig képzelhető el anélkül, hogy tudományos törekvéseinket ne „mérétnénk meg” lépésről lépésre szakmai társainkkal, sőt, adott esetben a „szélesebb közönsséggel”. Éppen ezért tartjuk rendkívül hasznosnak azt a bölcsészkar munkáinak tekintetében is lényegében úttörőnek tekinthető „módszert”, amelyet a Folklore Tanszék valósít meg a „Tervek és előzmények” sorozat kiadásával. Ez a „paper”-sorozat (és a belőle kinövőben lévő Afrikanisztikai Hírek) a mindennapi konzultáció, vita, információ csere ötletfelvetés leggyorsabb „írási formáját” jeleníti meg. E „stencilek” sorában találhatunk előadásszöveget, előadás-kivonatokat, konferencia-beszámolót, szakmai véleményt, oktatási tervet, bibliográfiát és egy sor egyéb típusú „gyorsinformációt”. E tanszéki paperek „műfajai” között szeretnénk ezúttal egy olyan típust meghonosítani, amely a hazai folyóiratokban ritkán található meg, azonban még olyan tradicionális szerkesztésű afrikanisztikai folyóiratban is felbukkan, mint amilyen az International African Institute (IAI London) nagyhírű orgánuma, az *Africa*. Lényege: egy vagy több tudományos mű kapcsán a recenzio keretein túlmenő „kérdésfeltevés(ek)”. A neve: szemleciikk (review article). Ne vegye szerénytelenségnek egyetlen kutatótársunk sem, ha az ilyen műfajú írások sorát az *Afrikanisztikai Hírek*ben maga a szerkesztő kezdi meg. Próbálkozását – vitát, hozzászólást, javaslatokat remélve nyújtja át.

(B. Sz.)

SONA DICSÉRŐ KÖLTÉSZET*

Közismert tény, hogy sem a hagyományos etnológia, sem később a brit tudományban eluralkodott társadalmi, illetve kulturális antropológia másféle irányultsága folytán nem igazán kedvezett az Európán kívüli kultúrák szájhagyományaira irányuló módszeres gyűjtőmunkának, komplex lejegyzési és kiadási tevékenységnek.¹ A múlt (vagyis 19. – *A szerk.*) században csak ritka alkalommal, szinte véletlenül, egyéni ambíciók és szándékok, semmint szervezett és átgondolt tudományos programok végrehajtása nyomán keletkeztek olyan könyvformátumban publikált gyűjtemények, amelyek hiteleseknek és pontosaknak tekinthetők, mindenekelőtt annak köszönhetően, hogy a gyűjtött anyagot két nyelven, eredetiben és valamilyen európai fordításban teszik közzé a szerzők.

S. W. Koelle, német misszionárius és nyelvész 1854-ben megjelentetett *African Native Literature...* című munkáját², amelyet O. L. Okanlawon maga is a nigériai „folk narrative” kutatás abszolút kezdeteként jelöl meg még mindeddig kéziratban lévő könyvében³, az első hiteles afrikai folklórgyűjtemények között említi a szakirodalom: 26 mesén kívül, proverbiumokat, történeti elbeszélés töredékeket találunk benne eredeti nyelvi (*kanuri* vagy *bornu*) lejegyzésben és angol fordításban, amelyhez kísérő tanulmány is kapcsolódik. Hasonló szakmai tisztelet övezi Henry Callaway kanonok 1868-ban megjelent *Nursery Tales...*, illetve az 1870-től öt füzetben kiadott, majd 1884-ben egy kötetbe foglalt *The Religious System of the Amazulu* című *zulu* folklórgyűjteményeit, elsősorban a nyelvi lejegyzés és a pontos fordítás következtében.⁴

* Aaron C. Hodza – George Fortune: *Shona Praise Poetry*, Oxford, Clarendon Press, 1979, XIV + 401 old. (Oxford Library of African Literature).

¹ Lásd például: R. M. Dorson: *Folklore and Fakelore*, Cambridge Mass., 1976 bevezető tanulmányait, valamint R. Finnegan: *Oral Literature in Africa*, Oxford, 1970, 34–41. old. és idem: *Oral Poetry*, Cambridge, 1977, 44–51. old.

² S. W. Koelle: *African native literature or proverbs, tales, fables and historical fragments in the Kanuri or Bornu language*, London, 1854, XIII + 434 old. (Új kiadása: ed. by David Dalby, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1968).

³ O. L. Okanlawon: *Oral Literature Research in Nigeria* (prose: 1854–1982) A literary history with a comprehensive bibliography, 124 kéziratlap (kiadás alatt, Budapest, az ELTE BTK Folklore tanszéke és az IAOLA).

⁴ H. Callaway: *Nursery Tales, Traditions and Histories of the Zulus*, Natal–London, 1868, VII + 375 old.; idem: *The religious System of the Amazulu*, Izinyanga Zokubula; or Divination, as existing among the Amazulu (főlapon: Natal – Cape

Gazdag jegyzetanyag, tudománytörténeti áttekintés, műfajok leírásait nyújtó bevezető, néhány zenei átírás (énekes mesék!), valamint az adatközlők rövid jellemzése kíséretében adta ki a svájci misszionárius, H. Chatelain *Folk-Tales of Angola* című kötetét⁵, amely ötven *kimbundu* nyelvű mese eredetijének lejegyzését és angol fordítását tartalmazza, és amely az amerikai folklórtársaság nevezetes *Memoirs* sorozatának első köteteként látott napvilágot 1894-ben. H. A. Junod protestáns lelkész *ronga* folklórgyűjtése nagyobb részét csak franciául tette közzé (1897), de hét mesét eredeti átírásban is megjelentetett (1898).⁶

(Nem említem itt a szuahéli irodalom „felfedezését”, amely csak részben jelent szájhagyományozott művészetet – l. többek között E. Steere (1870), W. E. Taylor (1891), C. G. Buettner (1894), C. Velten (1898, 1903, 1903, 1907)⁷ –, hasonlóképpen nem térek ki ezúttal olyan gyűjteményekre, amelyek nem fekete-afrikai népek folklóráját tették közzé. Jóllehet az arab, az észak-afrikai tuareg vagy az etiópiai pásztornépek körében is születtek értékes gyűjtések, itt csak A. Hanoteau tűzérezredes, az algériaiak szemében a francia gyarmatosítás gyűlöletes szimbólumává lett Fort Napoleon egykori parancsnoka *kabil* népköltészeti gyűjteményét (1867) említjük⁸, amely a mindmáig ritka afrikai dalszöveggyűjtés jelentős hiányait enyhíti; illetve az olaszok kelet-afrikai kutatásaira utalunk, amelyből kiemelkedik E. Cerulli

Town–London, 1870). G. L. Gomme bevezetője (kelt 1885. november) szerint utóbbi mű több részben jelent meg először. Az utolsó rész viszont befejezetlen. Az egyes részek: I. Unkulunkulu; or, the tradition of creation, 1–126. old.; II. Amatongo; or, ancestor worship, 127–256. old.; III. Izinyanga zokuluba; or, diviners, 257–414. old.; IV. Abatakati; or, medical magic and witchcraft, 415–448. old. (a kötet befejezetlenül megszakad).

⁵ H. Chatelain: *Folk-tales of Angola. Fifty tales with Ki-Mbundu text*, literal English translation, introduction and notes, Boston – New York, 1894, XII–315.

⁶ H. A. Junod: *Des Ba-Ronga, Etude ethnographique sur les indigenes de la baie de Delagoa. Moeurs, droit, coutumier, vie nationale, industrie, traditions, superstitions et religion*, Neuchatel, 1897, 518 old.; idem: *Nouveaux contes ronga*, Neuchatel, 1898, 91 old.

⁷ E. Steere: *Swahili tales, as told by natives of Zanzibar*, with an English translation, London, 1870.; W. A. Taylor: *African Aphorism or saws from Swahili-land*, London 1891; C. G. Buettner: *Anthologie der Suaheli Literatur*, I–II., Berlin, 1894; C. Velten: *Märchen und Erzählungen der Suaheli*, Stuttgart–Berlin, 1898, XI–264 old.; idem: *Desturi za Wasuaheli*, Göttingen, 1903; idem: *Sitten und Gebräuche der Suaheli*, Göttingen, 1903; idem: *Prosa und Poesie der Suaheli*, Berlin, 1907.

⁸ A. Hanoteau: *Poésies populaires de la Kabylie du jurjura, texte kabyle et traduction*, Paris, 1867, 475 old.

oromo (galla), amhara, szomál stb. nyelvi környezetben végzett gyűjtő tevékenysége⁹).

A múlt századi afrikai folklórkutatás történetéből persze nem hiányoznak azok a sajnálatos és az európai anyag kapcsán is ismert esetek sem, amikor igen értékes szöveganyagok hosszú évtizedekig kéziratban maradtak, s csak századunkban leltek vállalkozó szellemű kiadóra. Így többek között a magas szintű filológiai felkészültséggel rendelkező W. H. I. Bleek és unokahúga, L. C. Lloyd különféle műfajokra kiterjedő *bushman (szán)* gyűjteménye, amelyet L. C. Lloyd az általuk 1870 és 1884 között rögzített több ezer oldalnyi szövegből állított össze, majd pedig G. M. Theal fordított angolra, többszöri kiadókeresési próbálkozás után csak 1911-ben látott napvilágot Londonban.¹⁰

Más esetekben nagyjelentőségű kötetek ismét csak több évtizedes késéssel jelentek meg valamilyen európai nyelvű fordításban. J. G. Christaller 1879-ben kiadott 3600 *csi (tvi)* és *fanti (fante)* nyelvű proverbiumot tartalmazó kötetéből 1916-ban R. S. Rattray adott ki 830-at angol fordítás és magyarázatok kíséretében.¹¹ Frank Edgar 1911–1913-ban csak eredeti nyelven megjelentetett három kötetes *hausza* mesegyűjteménye (összesen 450 mese és 240 történeti legenda) csak legutóbb vált angol nyelven hozzáférhetővé.¹² Az első Edgar-kötet fordítása 1969-ben jelent meg, a második és harmadik kötet csak mikrofilmen szerezhető be (egyaránt N. Skinner vezető amerikai hausza-kutató munkája).¹³ Ugyanakkor például a mai Észak-Namíbiában élő *ndongák (ambo vagy ovambo csoport)* finn misszionáriusok (jelentős részben M. Rautanen, 1845–1926) által gyűjtött szöveges folklóráját csak 1975-ben tette közzé E. Dammann és T. E. Tirronen. És természetesen folytathatnánk a sort.¹⁴

⁹ Számos folyóiratcikk mellett lásd mindenekelőtt E. Cerulli: *The Folk-Literature of the Galla of Southern Abyssinia*, Cambridge Mass., 1922, III + 228 old.

¹⁰ W. H. I. Bleek and L. C. Lloyd: *Specimens of Bushman Folklore*, London, 1911, 468 old.

¹¹ J. G. Christaller: *Twí mmebusem, mpensa-ahansia mmoaano*. A collection of three thousand and six hundred Tshi proverbs, in use among the Negroes of the Gold Coast speaking the Asante and Fante languages, Basel, 1879, XII–152 old.; R. S. Rattray: *Ashanti Proverbs*, Oxford, 1916, 191 old.

¹² F. Edgar: *Litafi na Tatsuniyoyi na Hausa, Litafi na-farko*, Belfast, 1911, I. köt., XVIII–435 old.; II. köt., XVI–463 old.; 1913, III. köt., XVI–464 old.

¹³ Az Edgar-kötetek első teljes angol fordítását Neil Skinner készítette el, az első kötet megjelent: *Hausa Tales and Traditions*, London, 1969. A második és harmadik kötet fordítása hozzáférhető: Ann Arbor: University Microfilms International for the University of Wisconsin Press, 1977. Az utóbbi két fordításkötet körüli kiadási bonyodalmakról lásd: A. H. M. Kirk-Green recenzióját, *Research of African Literatures* 1980, 386–389. old.

¹⁴ E. Dammann und T. E. Tirronen: *Ndonga-Anthologie*, Berlin, 1975, 239. old. (Afrika und Übersee sorozat 29.)

A század első felében megnő az igényesebb, két nyelvű (eredeti és valamely európai nyelvű fordítás), jegyzetekkel, az anyag összefüggéseihez szükséges néprajzi ismeretekkel megtoldott kiadások száma. Ilyenek többek között: A. C. Hollis *maszai* (1905) és *nandi* (1909), R. S. Rattray *nyandzsa* (1907), *hausza* (1913) és *asanti* (1930), A. Dupuis-Jacouba *sonrai* (1911), Diedrich Westermann *silluk* (1912), *kpelle* (1921, 1924), Henri Gaden *fulbe* (1913, 1931), H. Vedder *hegyi damara* (1923), Wilhelm Hofmayr *silluk* (1925), Gerhard Lindblom *kamba* (1926, 1934, 1935), C. M. Doke *lambda* (1927) nyelvterületről származó gyűjtései.¹⁵ A szöveganyag legnagyobb része mese és proverbium, a meseköteteket gyakran egészítik ki történeti legendák, míg Heinrich Vedder énekes műfajokat bemutató kötete szinte egyedülálló (még Hofmayr kötete tartalmaz bővebb énekes anyagot). E folklorisztikai művek egy része egyszerűen folklór szöveg gyűjtemény, más részük valamely nép nagy monografikus néprajzi leírását adja, amelyben jelentősebb mennyiségű folklórszöveget is találunk. Míg talán a leggyakoribb típus (pl. Hollis vagy Westermann kötetei) az, amelyben a nyelvi leírás és szótár illusztrálására szolgál a bővebb szájhagyományozott szöveg lejegyzés.

A kötetbe foglalt nagy gyűjteményeket egy sor olyan német folyóirat közleményei egészítik ki már a múlt század végéről és századunk elejéről, amelyek a hagyományos filológiai iskola nyelv- és stílus tisztelgető átplántálva jelentős mennyiségű „alapanyagot” szállítanak a mai folkloristának is. Úgy tűnik, eljött az ideje, hogy pl. az *Anthropos*, az *Afrika und Übersée* (korábban *Zeitschrift für Kolonialsprachen*, majd *Zeitschrift für Eingeborenen Sprachen*), a *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin* olyan anyagait számba vegyük, amelyek afrikai folklórt tartalmaznak. Más kérdés, hogy e közlemények esetében sokszor viszont azok az alapvető információk hiányoznak, amelyek a szövegelemzéshez szükséges minimális néprajzi ismereteket megadnák. Azonban mégis ez a szerencsésebb módszer,

¹⁵ A. C. Hollis: *The Masai. Their language and folklore*, Oxford, 1905, 339 old.; idem: *The Nandi. Their language and folklore*, Oxford, 1909, XI–328 old.; R. S. Rattray: *Some folk-lore stories and songs in Chinyanja*, London, 1907, 224 old.; idem: *Hausa folklore, customs and proverbs*, Oxford, 1913, I–II, XXIV–326–315. old.; idem: *Akan-Ashanti folk-tales*, Oxford, 1930, 275 old.; A. Dupuis – Jacouba: *Les Gow ou chasseurs du Niger. Légende songai de Tombouctou*, Paris, 1911, VIII–303 old.; D. Westermann: *The Shilluk People: Their language and folklore*, Berlin, 1912, LXIII–312 old.; idem: *Die Kpelle*, Leipzig, 1921; idem: *Die Kpelle Sprache in Liberia*, 1924, VII–278 old.; H. Gaden: *Proverbes et maximes peuls et toucouleurs traduits, expliqués et annotés*, Paris, 1931, XXXIII–368 old.; H. Vedder: *Die Bergdama*, 1923, I–II, 199–131. old.; W. Hofmayr: *Die Schilluk. Geschichte, Religion, und Leben eines Niloten Stammes*, Wien, 1925, XVI–521 old.; G. Lindblom: *Kamba folklore*, Uppsala – Lund, 1928–1934–1935, XII–111–IV–142–58 old.; C. M. Doke: *Lamba folklore*, New York, 1927, XVII–570 old. (Memoirs of the American Folk-Lore Society, 20).

mivel egyes népcsoportok „néprajzi leírásából” aligha lehetséges folklórszövegeket rekonstruálnunk. Az adott népcsoportra vonatkozó szakirodalom mozgósításával viszont további mélyebb elemzési munkára, összevetésre, egyes esetekben „történeti változások” kimutatására is alkalmas források lehetnek ezek a kétségtől csak „filológiaiilag” (nyelvi-fonetikai megállapítások, az átírás alapszabályai, fordítás) gondozott szöveggyűjtemények.

Sajátos hasonlóságot mutat a gyűjtések közreadásának metodikáját illetően a nevezetes dél-afrikai folyóirat, az *African Studies* régi sorozata (*Bantu Studies*, 1943-ig). Csak egyetlen példát: W. H. I. Bleek leánya, Dorothea. F. Bleek, a 20. századi afrikanisztika kétségtől egyik legkiemelkedőbb alakja, a valamennyi dialektust feldolgozó bushman (szán) szótár¹⁶ megalkotója apja és nagynénje hagyatékából kötetre valót közöl 8 közleményen át a Xam bushmanok szokás- és hiedelemanyagából egyetlen magyarázó szó nélkül.¹⁷

A hiteles afrikai szöveggyűjtemények „tudománytörténetét” tovább vizsgálva azt kell látnunk, hogy a filológiai igényes gyűjtési közlés mód a franciáknál és a belgáknál csak a század második harmadában valósul meg. Ezúttal csak két adatot jellemzésül. Szempontunk kétségtől világosan megjelenik a francia etnológia egyik legnagyobb hatású alakja, Marcel Griaule és iskolája tevékenységében. Maga Griaule, Germaine Dieterlen, Solange De Ganay, Denise Paulme, Michel Leiris és mások dogon népköltészeti produktumokat is közreadó munkáiban már felsejlenek az utolsó évtizedek módszertani megoldásai. Mindemellett szinte anakronisztikus a dogon kutatások helyzete, ugyanis a jelentős verbális anyag kiadása ellenére standard dogon nyelvtan mindeddig nem készült, és csak az egyik nyelvjárás szótára készült el.¹⁸ Mindemellett nemcsak kétnyelvű szövegközléseket találunk, hanem a közreadott „szájhagyományok” bonyolult összefüggésrendszerére is kapunk egy sor választ, javaslatot.

¹⁶ D. F. Bleek: *A Bushman Dictionary*, New Haven – Connecticut, 1956, 773 old.

¹⁷ D. F. Bleek: *Customs and beliefs of the !Xam Bushmen* (from material collected by Dr. W. H. I. Bleek and Miss L. C. Lloyd between 1870 and 1880, *Bantu Studies*, I. Baboons, 1931, 167–179. old.; II. The Lion, 1932, 47–63. old.; III. Game Animals, 1932, 233–249. old.; IV. Omens, Wind-makings, clouds, 1932, 323–342. old.; V. The rain, 1933, 297–312. old.; VI. Rain-making, 1933, 375–392. old.; VII. Sorcerers, 1935, 1–47. old.; VIII. More about Sorcerers and Charms, 1936, 131–162. old.

¹⁸ M. Griaule: *Masques Dogons*, Paris, 1938, VIII–896 old.; idem: *Jeux Dogons*, Paris, 1938, 291 old.; S. de Ganay: *Les devises des Dogon*, Paris, 1941, 194 old.; D. Paulme: *Organisation Sociale des Dogon*, 1940, 603 old.; G. Dieterlen: *Les ames des Dogon*, Paris, 1941, 268 old.; M. Leiris: *La langue secrète des dogon de Sanga*, Paris, 1948, 530 old. Az egyetlen dogon nyelvtan, amiről tudomásunk van: J. Lager: *Grammaire dogon*, Tomo-Kan, s.n. 1971, 183 old. (multigraf), lényegében hozzáférhetetlen. Az említett szótár: G. Calame-Griaule: *Dictionnaire Dogon, dialecte Toro*, Langue et civilisation, Paris, 1968, XLII–333 old.

Az informátorok, a műfaj eredeti környezete, a szövegek összefüggése a mindennapi élettel, bonyolult rituális rendszerekkel – e kísérletek kétségkívül az afrikai folklórkutatás új távlatait nyitják meg. Míg a belgák szövegek közlésre összpontosító gyűjteményei csak az ötvenes években látnak napvilágot, bár a tervureni Közép-Afrika Múzeum első kiadványai már a századfordulón megjelentek (lásd többek között Torday Emil műveit)¹⁹, és a belga tengerentúli tudományok akadémiaja is 1933-ban megkezdte kiadói tevékenységét. Sok más folklorista misszionáriussal együtt mondjuk például R. van Caeneghem többnyire a kongói *lubáktól*, 1935-től megjelenő fontos gyűjtései különféle folyóiratok (*Congo*, *Zaire* stb.) hasábjain látnak napvilágot.²⁰

A második világháború után, s főleg az ötvenes évek végétől kezdődően kétségkívül valami új kezdődött az afrikanisztikában a folklórszöveg gyűjtése és kiadása területén is. Tekintettel a kutatás nagymértékű kiszélesedésére, ehelyütt nincs módunk témánk teljes legújabb kori panorámáját megvonnunk.²¹ Annyit kívánunk csak hangsúlyozottan megemlíteni, hogy az angol és főleg amerikai afrikanisztika mind a mai napig sem tudott leszámolni az antropológiai hagyományokkal, semmi módon sem érzékeli a „meztelen gyűjtött anyag” (tehát a szükséges jegyzetekkel ellátott, de nem valamilyen teoretikus próbálkozás kényszerzubbonyába szorított és sajátos szempontrendszer szerint kiválogatott gyűjtési eredmény) önmagában való értékeit a tudományos kutatás távlatai szempontjából.

* * *

Jól jelzi az eddig elmondottakat, hogy bár minden jelentősebb angol vagy amerikai egyetem rendelkezik afrikai kutatási programmal, kiadványsorozattal, az egyetlen olyan könyvsorozat, amelynek közvetlen célja, hogy folklór-

¹⁹ E. Torday and T. A. Joyce: *Notes ethnographiques sur les peuples communément appelés Bakuba, ainsi que sur les peuplades apparentées, les Bushongo*, 1910, 291 old.; idem: *Notes ethnographiques sur les populations habitant les bassins du Kasai et du Kwango oriental*, 1922, 360 old.

²⁰ R. Van Caeneghem gyűjtési adalékaiból lásd a következőket: *Vertilligen van de Baluba's* (mesék), *Congo*, 1/4, 1935, 503–519. old.; *Uit de taalschat van de Baluba en de Bena-Moyo* (mesék), idem: 2/1/, 1935, 53–68. old.; *De gierigheid in de spreekwoorden der Baluba en Baluba-Moyo* (közmondások), idem: 2/3/, 1935, 376–388. old., 2/4/, 1935, 585–597. old., 2/5/, 1935, 725–736. old.; *De Kasala-zang der Baluba* (epikus énekek), *Congo*, 1/5/, 1936, 680–705. old.; idem 2/5/, 1936, 677–715. old.; idem 1/1–2/, 1937, 103–133. old. stb.

²¹ Számos adalék található ebben a vonatkozásban is Voigt Vilmos „bevezetőjében”, amely az 1982. november 1–4. között Budapesten megrendezett *Folklore in Africa Today* című konferencián hangzott el előadásként: *African Folklore of Today – as Seen from Hungary*.

szövegeket adjon közre, az *Oxford Library of African Literature*. A megjelent mintegy 30 kötet egy sor módszertani problémával terhelt. (Nem válik el világosan az írott és a szójhagyományozott irodalom, több esetben az eredeti nyelvi lejegyzés kiadása elmarad, az énekes formák zenei oldaláról nem nagyon esik szó, jóllehet formai elemzésről beszélni a zenei formai jegyek ismerete nélkül nem lehetséges, a verstani jellegű elemzések gyakran kizszorítanak minden egyéb olyan ismeretet, ami nélkül pedig a közreadott szövegek lényegében nem válnak teljesen érthetőkké stb.).

Bár bevezetőnek szánt megállapításaink kissé hosszúra nyúltak, úgy érezzük, hogy amikor éppen az OLAL egyik legutóbbi kötetét kívánjuk bemutatni, az előbbi kutatástörténeti megjegyzések elengedhetetlenül szükségesek. Aaron C. Hodza sona (shona) származású kutató (senior lecturer a harare-i Zimbabwe Egyetem Afrikai Nyelvek Tanszékén), illetve George Fortune angol afrikanista (korábban a harare-i Zimbabwe Egyetem Afrikai Nyelvek Tanszéke vezetője, jelenleg is Zimbabwében él, bár mostani pozíciójáról nincsenek információink) kétségkívül igen szorgos munkával nagy mennyiségű dicsérőszöveget adtak közre. A szövegek gyűjtését és válogatását A. C. Hodza végezte, míg a bevezetés, fordítás és jegyzetelés G. Fortune munkája.

A kötet bevezetőjének első rövidebb része társadalmi és kulturális összefüggésekről kíván képet adni. A dicsérő ének és a sona hagyományok összefüggésének bemutatását követően külön kis fejezet foglalkozik a klán szerepével és helyzetével a sona főnökségeken belül, mivel a dicsérőszövegek mindenekelőtt a klán szintű társadalmi szerveződési szinthez kapcsolódnak. Az afrikai műfajok sajátos rendszerére vet fényt Fortune azon értékes megállapítása, amikor említi, hogy a hagyományos énekek, dicsérőköltemények mindmáig erős hatást gyakorolnak más műfajokra. Így stílusuk, témáik, sajátos régies megfogalmazásaik nem ritkán még a bölcsődalokból is kihámozhatók: az anyák gyakorta a törzs életét idézik fel gyermekeiket ringatva (e fontos megjegyzéshez egyébként szövegpélda is kapcsolódik, 19–20. old.). A bevezető következő fejezete a sona dicsérőének típusait mutatja be. Fortune három csoportot különböztet meg: a klán dicsérőket, a személyek dicsérőit és az öndicsérő szövegeket. A klán-dicsérők a *sonák* esetében a műfaj azon legrégebbi típusát képviselik, mint amelyek pl. a *zuluknál* a régi főnökökre és hősökre, a *csvanáknál* a királyi családokra stb. vonatkozó dicsérőszöveg anyagból kerekedik ki.

A *személyek dicséretét megfogalmazó dicsérőszövegek* részben szerelmi témájúak, részben személyi érdek megfogalmazásai. Az *öndicsérő szövegek* viszont egyrészt a harcban kifejtett ügyességhez, hősiességhez, másrészt a különböző foglalkozásokhoz kapcsolódnak.

A bevezető tanulmány hátralévő 70 oldala a sona dicsérő költészet formai kérdéseivel foglalkozik. Kiderül többek között, hogy a szöveggyűjtemény nagyjából *zezuru* dialektusú *sona* szövegeket tartalmaz (ez a főváros kör-

nyéki terület nyelvjárása). Fonetikai megjegyzések következnek, majd nyelvi–nyelvtani alapismeretek számos stilisztikai megjegyzéssel fűszerezve. Szó esik többek között pl. a mondatértékű szavakról, a dicsérőnevek kérdéséről, amely minden dicsérőneveket szájhagyományozó afrikai etnikum esetében a műfaj báziskérdését jelenti. Végül foglalkozik a bevezető e része a költői sor létrejöttével, a szókezdő vagy alliteratív rímforma kedvelésével és a hagyományos törzsi költészetben alapvető fontosságú paralelizmusok különféle típusaival.

Mielőtt konkrét példával is érzékeltetnénk a sona dicsérőének sajátos műfaji karakterét, hadd jegyezzük meg általában, hogy az afrikai dicsérőének kétségkívül az afrikai törzsi kultúra egyik legsajátosabb terméke. Jóllehet e műfaj – igen tágan értelmezve a dolgot – az európai irodalomtól sem idegen, gondoljunk csak azokra az uralkodókra, jeles embereket dicsőítő költeményekre, amelyek a korai reneszánsztól a késői feudális, monarchikus államformák fennállásáig, a 18. század végéig újra és újra előbukkannak. Bár a kulturális távolság csillagászati méretű, az alapvető vershelyzet azonos. A jeles személy, vagy a helyzetéből következően dicséretre érdemesülő magasztalása, tudásának, képességeinek, tetteinek hozsannázó leírásáról van szó. De még rokonságot találhatunk abban is, hogy a dicséret szerzője a szükségnek megfelelően a múltat is meghamisítja, többnyire a régít legyőző új dinasztia igazolása céljából. Sőt, még olyan sajátos stilisztikai rokonságot is felfedezhetünk, hogy mind az európai panegiricusban, mind az afrikai dicsérőkben sok nagybetűs szó (afféle epiteton ornans) szerepel.²²

De éppen itt kezdődik a különbségek sora. Az afrikai dicsérő költemény e nagybetűs szavai ugyanis egy olyan jelentéstani formát valósítanak meg, amire az európai nyelvekben kevés a lehetőség. Egyetlen szó ugyanis mondatnyi értelmű, valahogy olyképpen, mint a Bornemissza vezetéknévünkbe szavasult mondatnyi értelem. E mondatnyi szavak ugyanakkor nem mindig csak jellemeznek, mint a Bor-Nem-Issza, hanem többnyire dicséretet is tartalmaznak. Európai nyelvekre a szavakat leginkább mondattá oldva fordítják. Az angol fordítások írásos formája úgy igyekszik tükrözni ezeket a homéroszi eposzi jelzőkkel is rokonítható sajátos stíluselemeket, hogy a mondat minden tagját nagybetűvel írják. Mindemellett aligha lehet az eredetihez hű fordításnak tekinteni azt a megoldást, amikor egy négy szótagos afrikai kifejezés helyén mondjuk kilenc angol szó áll. Más kérdés, hogy e szövegek

²² T. Cope: *Izibongo, Zulu praise-poems* (coll. by J. Stuart, transl. by D. Malcolm), Oxford, 1968, 230 old.; H. F. Morris: *The Heroic Recitations of the Bahima of Ankole*, idem, 1964, 143 old.; D. P. Kunene: *Heroic Poetry of the Basotho*, idem, 1971, 203 old.; I. Schapera: *Praise-Poems of Tswana-chiefs*, idem, 1963, 255 old. A zulu izibongóról lásd még D. Rycroft kitűnő összefoglalását (teljes bibliográfiával): *Zulu Izibongo, African Language Studies*, 1974, 55–79. old.

igényesebb fordítása szinte megoldhatatlan problémák elé állítják a szakembereket.²³

A dicsérőének ugyanakkor erősen kötött és a hagyományoktól áthatott műfaj, így igen sok benne a törzs, a klán múltjára való utalás, tehát olyan elemek, amelyek ugyan sok más költészeti forma esetében is előbukkannak, ezúttal azonban olyan mennyiségben, hogy a szöveg pontos értelmét szinte csak sorról sorra való magyarázatok útján lehet megérteni.

De visszatérve Hodza és Fortune munkájához, megállapíthatjuk, hogy kétségkívül igaz, a királyi családokra, a királyi vagy főnöki családokra, a múlt nagy hőseire, klánokra irányuló afrikai dicsérőének folklorisztikai feldolgozása vagy akár összehasonlító műfajelméleti kutatása sem dicsekedhet túl sok eredménnyel, így a sona kötet klánokra irányuló új adalékait nagy örömmel kell fogadnunk. Mindemellett Hodza és Fortune kötetében a második csoport, a személyek dicsérői körébe tartozó szövegeket kell újdonságnak tartanunk. E szövegek – mint említettük – részben szerelmi költemények, részben olyan személyek dicséretei (kizárólag férfiakról van szó), akik valamilyen elévülhetetlen érdemet szereztek a köz javára végzett cselekedeteikkel. (Megjegyzem, magam ide sorolnám azokat a férj feleségét, feleség férjét, férj és feleség gyermekeit, gyermekek anyjukat és apjukat dicsérő szövegeket is, amelyek a kötetben a klán-dicsérőkhöz vannak besorolva, bár a műfaji besorolás problémáira maga Fortune is utal). A sona dicsérőénekek e csoportjával külön tanulmányban volna szükséges foglalkozni, ezt azonban más alkalomra kell hagynunk. Ezúttal – érzékeltetve a korábban is már megfogalmazott értelmezési és fordítási nehézségeket – a Tembo klán dicsérők sajátos altípusából (férj feleségdicsérője és feleség férjdicsérője) választottunk példát:

A FÉRJ SZAVAI FELESEGÉHEZ (sona dicsérő költemény)

*Köszöntelek Titeket, Pusztai Szarvcsőrű madarak,
Köszöntelek, Nyemba Asszony,
Köszöntelek, Csivazve lánya,
 feleségem, édesség minden érzéknek,
 akár egy édesízű tarka tök.
Ha meghalsz és élőként hagysz itt engem,
csak tested felső fele lesz eltemetve,
 ágyé kod örökre velem marad.*

²³ A kérdés elméleti oldalát elsősorban azok az elemzések helyezik a középpontba, amelyek az ún. névdicséret problémájával foglalkoznak, lásd 'oriki' c. szócikkem, Világirodalmi Lexikon – megjelenés alatt – U. Beier különféle cikkei, D. P. Kunene, 1971, illetve magában a kötetben 71–87. old.

*Köszöntelek, kedves Tembóm,
Köszöntelek, Zebra,
légy velem eggyé,
oh te anyámmá lettél,
bármit kívánok, te vagy a forrása,
oh, feleségem,
ami a tiéd, a hirtelen étvágynak tilos,
ha mohó élvezetből elajándékoznád,
senki se állhatott volna tovább,
hogy én békét hagytam volna neki.*

A FELESÉG KEDVESKEDŐ SZAVAI FÉRJÉHEZ
(sona dicsérő költemény)

*Oh, igen, Tembo,
Köszöntelek, Zebra,
Zebra csikos kabátban,
olyvalaki, akit saját bőre díszít,
olyvalaki, aki gyönyörűséget ád.
Jót cselekedtél, atyám.
Köszöntelek, Dube.
Köszöntelek titeket, Hota férfiak.
Köszöntöm őket, kik Mutasza vidékén éltek,
akik e földön telepedtek le.
Jót cselekedtetek, Hota férfiak,
Manyika férfiak,
akik gabonátokat ott áztattátok be,
ahol még senki korábban.
Köszöntelek, Zomba férfi, drága férjem,
a klán minden férfitagját, akik közé beházasodtam,
olyan a dorongod,
amikor megüt,
nem siránkozom többé.
Jót tettél, ki újra és újra merítesz erőidből,
köszönet érte, hogy valami mindig titok marad,
totemed nem pihenőhelye a legyeknek,
neved dicséretében nincs semmi szenny, mit el kéne hajítani.
Köszöntelek, Agancsos vadállat,
édességed erődben rejtőzik,
édes cirok indája,
férfiás, majd nőies szerelmedben.
Köszöntelek, Csivazve fia,*

*Csifambausziku fia,
 Köszöntelek, Nagy Agancsos állat,
 aki rejtekhelyéről érkezett,
 lábával kapál asszonyáért,
 a vadászat a férfiak munkája,
 azt mondtad: „Egyetlen tüske az igazi gyönyör”
 az igazi gyönyör te vagy magad,
 ki azt mondtad nekem: „Hagyd el anyádat
 és napjainkat gyengédségben töltjük.”
 Ma hús van asztalunkon,
 fajdok és minden más készen áll,
 a méz olyasmi, amivel könnyen bánunk,
 Köszöntelek titeket, Pusztai Szarvcsőrű madarak,
 Jót tettél, nagy fehér kutya,
 s ami belőled a fekete Muroro,
 a lábadköze szolgálja.*

Néhány megjegyzés – úgy tűnik – mindenképpen indokolt a fenti két példa megértésének elősegítésében, még ha nem is a régies hősi karakterű szövegekkel állunk szemben, ahol sorról sorra magyarázatok szükségesek.

Tehát az I. szöveghez:

Csivazve a klán első őse, akinek Nyemba a húga volt, és a Tembók hagyományaiban szintén fontos ősalak. A legendák szerint nem ment férjhez, hanem a vadászmágiák papnője lett. A Tembók úgy tartják, a klán egy viszsamaradt részét éppen Nyemba vezette Csivazve után mai lakhelyükre. A Tembo kifejezés a Zimbabwe és részint Mozambik számos helyén felfedezhető sona klánikus csoport totemállata, a szentként tisztelt zebra (*mbizi*) totemneve.

A II. szöveghez:

A hota, a zomba vagy a manyika a Tembo klánok külön, helyi megnevezése. Mutasza jelenlegi lakhelyükre utal. A szöveg végén a fekete Muroro, amely a hagyományok szerint Nyembe asszonyós kutyája, vélhetően a férfi nemi szervet szimbolizálja.

A fordításokkal kapcsolatban hadd jegyezzem meg, kísérletekről van szó többszörös értelemben is. Hiszen a „magyarítások” megfelelő nyelvi apparátus (nyelvtan és szótár) híján elsősorban az angol fordítás alapján készültek, pontosabban helyenként bizonyos szavak ellenőrzésére módunkban állt használni egy kis sona–angol Dudent (D. Dale: *Duramazwi*, Mambo, Gweli, 1981), másrészt igyekeztünk a bevezető és a jegyzetek információit is hasznosítani a szöveg értelmezése során. Mindemellett megoldatlan kérdések sokasága maradt még ebben a két nem túl hosszú szövegben is. Érzékeltetésül egyetlen rövid példát az első szövegből szeretnénk kiválasztani, pontosabban

az utolsó négy sort, amelyben a magyar kétségkívül azt a rossz hazai gyakorlatot követi, hogy igyekszik értelmes mondatokat kerekíteni ott is, ahol az értelmezési nehézségek miatt erre nincs mód. Úgy gondolom azonban, hogy az értelmezési probléma már az angol fordításból és a hozzáfűzött (pontosabban hiányzó) jegyzetekből is kitűnik.

Íme a shona szöveg:

M-m, mukádzí wángu;
Chisákásevéswa;⁹
Dái zváiseveswa nhái,
Hapána aitimúra nekó ndikamúsiyíra,¹⁰

Az angol fordítás:

Oh, my wife,
What you have is something denied to the tastiest relish;
If it could be used for relish,
No one would pass whom I would leave unchallenged.

A hozzáfűzött két jegyzet:

9 Lit. ‘Something not to be used as relish’. The praise refers to the sweetness of the wife’s body.

10 Cp. *tímu* (ideo.) (go through). Lit. ‘There is no one who would pass by and I leave him alone.’

Tegyük még hozzá – éppen e nehezen értelmezhető rész kapcsán is –, hogy külön megjegyzést kíván a szövegek erotikája, amely nem a túlfűtött képzelet csapongásából, hanem a természetes élettérzések megfogalmazásán túl egy sor hagyományos kötött formából, nehezen megfejtendő rituális összefüggésből fakad. Az erotikus sorok egy része, pl. „ami a tiéd, a hirtelen étvágynak tilos”, vagy „egyetlen túske az igazi gyönyör”, kifejezetten a házastársi hűség hangsúlyozására szolgál. Míg az európai szemmel oly morbidnak tűnő költői kép – „Ha meghalsz és élőként hagysz itt engem, / csak tested felső fele lesz eltemetve, / ágyékom örökre velem marad.” – helyi felfogás szerint a feleség legszebb dicséretének számít, összefüggésben a temetés különféle rituális mozzanataival.

* * *

A szerzőpáros gazdag szöveggyűjteménye mindent összevetve tehát mindenképpen értékes adalék az afrikai szájhagyományozó költészet megismeréséhez vezető úton. Mégsem hallgathatjuk el azokat a kétségeinket, amelyek egy alkalommal R. M. Dorson egy tanulmánya megjegyzésében igen

éles megfogalmazást nyertek,²⁴ miszerint az OLAL (Oxford Library of African Literature) valamennyi kötetére – beleértve R. Finnegan összefoglaló művét²⁵ – az irodalomtudomány felől való közelítésmód jellemzi, amelyhez sem a komparatista típusú igény, sem az újabb folklórelméletek és módszerek ismerete nem párosul.

Ha most csak Hodza és Fortune vaskos kötetét helyezzük boncasztalra ebből a szempontból, máris kitűnik, hogy hiányzik e munkából a gyűjtőhelyek leírása, egyetlen informátorról sem tudunk meg semmit, az előadási alkalmak és módok is lényegében homályban maradnak, a zenei oldalról semmit sem tudunk meg (pl. hangszeres kíséret van-e, kórus-formában énekelik-e stb.), a formai leírás például éppen a zenei elemek ismeretének hiányában kétséges.

Ugyanakkor mód lett volna bizonyos kísérletet tenni összevető megjegyzésekre, hiszen napjainkra már egész Afrikából, de Dél-Afrikából pedig különösen nagy bőségben ismertek a különféle etnikumokhoz kapcsolódó dicsérők és a mind gazdagabb kutatás alapján a legfontosabb tartalmi és formai ismérvek.

A dicsérőének ugyanis már csak azért is megérne egy misét, mert az énekes mese és az énekbetétes-szöveges hősepikai forma mellett a fekete kontinens szájhagyományozó költészetének egyik legsajátosabb műfaji jelenségéről van szó.

²⁴ R. M. Dorson: *Mythology and Folklore: A review essay*, in: *Folklore and Fake-lore*, Cambridge Mass, 1976, 74–100. old., a konkrét megjegyzés: 99–100. old.

²⁵ R. Finnegan: *Oral Literature in Africa*, Oxford, 1970, XIX–558 old.

KEDVES KUTATÓTÁRSAK!

Az Afrikanisztikai Hírek mindenki számára nyitva áll. Minden afrikai vonatkozású új eseményről, kiadványról, személyes munkáról, tervről vagy eredményről figyelmet érdemlő külföldi újdonságról, konferenciákról szóló *információkat* szívesen várunk.

LEVÉLBEN VAGY TELEFONON

B. Sz. Egyetemi Lapok szerk.
Budapest, V. Egyetem tér 1–3. H–1055
Telefon (közvetlen vonal): 174–868.

Az Afrikanisztikai Hírek eddig megjelent számai:

I. évfolyam:

1. szám: 1982. március, 7 old.
2. szám: 1982. március 24., 14 old.

II. évfolyam

1. szám: 1983. január, 11 old.
2. szám: 1983. február, 3 old.
3. szám: 1983. március 1., 23 old.
4. szám: 1983. március 11., 23 old.